

ĮKURTI IR SUTVERTI SOCIALINIO LYGMENS KOSMOGONIJA

Dainius RAZAUSKAS

Kai kurie mūsų iškilūs kalbininkai veiksmožodžio (su)tvėrti kosmogoninę reikšmę laikė esant svetima, perimta iš slavų, todėl neteiktina. Anksčiau jau buvo mėginta ją apginti ir pagrįsti reikšme ‘daryti tirštą, tvirtą’, pasitelkiant tam baltų ir lyginamąją daugelio kitų tradicijų medžiagą. Dabar parodoma, kad ir pati buitishkiausia ir bene todėl „teiktiniausia“ šio veiksmožodžio reikšmė ‘tvėrti tvorą’ tradicijoje nesunkiai įgauna kosmogoninių sąsajų, todėl gali būti laikoma kosmogoninės reikšmės šaltiniu bei pagrindu. Tam pasitelkiami daugelio tradicijų, tarp jų baltų, duomenys apie pilių, piliakalnių, šventyklų kosmologinę simboliką. Reikšminiai žodžiai: pasaulio sutvėrimas, mitinė kosmogonija, pilis, piliakalnis, šventykla.

1. ĮŽANGA

Dalis mūsų iškiliausių kalbininkų veiksmožodžio tvėrti kosmogoninę reikšmę laikė esant svetima (perimta iš slavų) ir todėl neteiktina, taip, suprantama, atmesdami ir visus šios reikšmės vedinius. Taip manė Kazimieras Būga, Jonas Jablonskis, Aldonas Pupkis, ne taip griežtai – lyg ir Kazys Linkevičius¹.

Pavyzdžiui, J. Jablonskis, kritikuodamas S. Tautvilos tikybos vadovėlį, rašė: „Autorius visur kalba apie žmogaus sutvėrimą, apie pasaulio sutvėrimą, apie Sutvėrėją <...>. Gal būt, geriau tiktų sakyti dabar vadovėlyje, kad Dievas yra leidęs (padaręs) žmogų, įkūręs pasaulį, kalbėti su vaikais apie pasaulio Įkūrėją.“² Šių atsargių, nuosaikių patarimų mes iki šiol beatodairiškai klusniai laikomės.

Pačia patikimiausia, tikrai neabejotina ir teiktina (su)tvėrti reikšmė paprastai nurodoma ‘(pa)daryti, (pa)statyti tvorą’.

Kita vertus, veiksmožodžio tvėrti kosmogoninės ir netgi apskritai kreatyvinės reikšmės teisėtumu neabejojo Juozas Balčikonis, Pranas Skardžius, Ernstas Frenkelis, Vytautas Mažiulis. Pastarasis šią reikšmę nustatė esant pirminę netgi baltų ir baltų-slavų prokalbės lygmeniu, tuo pripažindamas jos istorinį pagrįstumą³.

Taigi kalbininkų nuostata šiuo klausimu anaipol nėra vieningai neigiama, vis dėlto veiksmožodžio tvėrti kosmogoninė reikšmė iš bendrinės kalbos buvo išguita.

Jau nesyk mėginta atkreipti dėmesį į tai, kad veiksmožodžio tvėrti kosmogoninės reikšmės šaltinis bei pagrindas gali būti jo reikšmė ‘daryti tirš-

tą, tvirtą’⁴. Dabar pamėginsime parodyti, kad ir reikšmė ‘(pa)daryti, (pa)statyti tvorą’, iš pažiūros tokia buitishka, savaimė gali virsti kosmogonine, ypač kai turimas omenyje ne fizinis, o socialinis, socialinio lygmens pasaulis.

2. Į(SI)KŪRIMAS – PASAULĖKŪRA

Kaip žinoma, Mirčios Eliadės žodžiais tariant, „kosmogonija yra visokios kūrybos, visokios darybos modelis“⁵. O viena iš kūrimo atmainų yra įsikūrimas naujoje vietoje, naujo šeimos židinio, aukuro įkūrimas, šventyklos, gyvenamojo būsto, sodybos, pilies, miesto statyba. Savo ruožtu: „Pasaulio sukūrimas – tai bet kokios statybos provaizdis. Kiekvienas naujas miestas, kiekvienas naujas statomas namas gyvai imituoja ir iš esmės pakartoja pasaulio sukūrimą“, taigi „naujo miesto įkūrimas kartoja pasaulio sukūrimą“⁶. Karlas Kerenjis mus irgi patikina: „Miestai, gyvos mitologijos laikais statyti taip, kad būtų lyg kosmoso atvaizdai, yra įkurti pagal tas pačias kosmogonines mitologemas, kurios grindžia pasaulį“, tad „jie yra pagrįsti tuo pačiu dieviškuoju pagrindu kaip ir pasaulis.“⁷ Ir Viačeslavo Ivanovo pritarimu, „miestas buvo suvokiamas kaip visatos erdvės modelis. O jo sandara atspindi viso pasaulio struktūrą“⁸.

Vienas iš ryškiausių pavyzdžių Vakaruose – Romos miesto įkūrimas. Pasak M. Eliadės, „Romulus iškasė gilią duobę (fossa), pripildė ją vaisių, vėl užvertė žeme ir, pastatęs virš jos aukurą (ara), aplinkui plūgu išvertė apskritą vagą (desig-

1 BūgaR II: 131–132; JablonskisR IV: 222, 223, 226; JablonskisRR II: 229, 230, 233; KPP: 320; Linkevičius 1993: 26–27.

2 JablonskisR II: 238.

3 BalčikonisR I: 149; SkardžiusRR I: 464; FrLEW: 1152; MŽPKEŽ: 441–442.

4 Razauskas 2000: 8–13; 2019.

5 Eliade 1997, 57, plg. 58; taip pat Eliade 1996: 80; Eliade 1974: 410–411; Eliade 1968: 152 ir kt.

6 Eliade 1974: 379 ir 374.

7 Kerényi 1973: 10.

8 Иванов 1986: 9.

nat moenia sulco Ovidijus, *Fasti* IV, 821–825). Ši vaga buvo pavadinta *mundus*, taigi, kaip pažymi Plutarchas, ‘šią vagą jie pavadino pasauliu, lyg ji būtų buvusi pati visata’.⁹ Kitaip tariant, „romėnų *mundus* buvo apskritas griovys, padalintas į keturias dalis; kartu jis buvo ir kosmoso atvaizdas, ir gyvenamosios žmogaus vietos pavyzdinis modelis. <...> *Mundus* aiškiai buvo tapatinamas su *omphalos*, su žemės bamba: miestas (*urbs*) stovėjo *orbis terrarum* [visos žemės, pasaulio] vidury. Buvo įrodyta, kad panašiomis idėjomis paaiškinama germanų kaimų ir miestų struktūra. Pačiuose įvairiausiuose kultūriniuose kontekstuose randame vis tą pačią kosmologinę schemą ir tą patį ritualinį scenarijų: įsikūrimas kokioje nors teritorijoje prilygsta pasaulėkūrai.”¹⁰

„Kiekvienas naujas miestas reiškia naujo pasaulio pradžią“, antai „Indijoje tiek miestas, tiek šventykla statoma kaip visatos atvaizdas. Įkūrimo ritualai reiškia kosmogonijos pakartojimą.”¹¹ Šventykla, kaip gyvenvietės, miesto branduolys, juolab telkia savyje šią kosmogonijos prasmę. Tatjana Civjan šiuo klausimu pasisako visai griežtai: „Ko gero, nedaug ką statant sutvėrimo aktas atkartojamas taip tiesiogiai ir paraidžiui kaip šventyklą, šitą sakralią makrokosmo repliką.”¹²

Pasak M. Eliadės, apskritai „neįmanoma įsikurti pasaulyje neprisiimant atsakomybės jį sukurti“, užtat „norint gyventi savaime pasaulyje, neišvengiamai reikia jį sukurti”¹³. Todėl „atminkime viena: kiekviena teritorija, užimta siekiant joje apsigyventi ar ją naudoti kaip gyvybinę erdvę, pirmiau iš chaoso paverčiama kosmosu”¹⁴. Tad „įsikūrimas naujoje, nežinomoje ir negyvenamoje šalyje tolygus kūrybos aktui“, ir „žemės užkariavimas būna tikras tik atlikus (tiksliau, per) užvaldymo ritualą, kuris yra tik pirmapradžio Pasaulėkūros akto pamėgdžiojimas. Vedų Indijoje žemė buvo teisėtai užvaldoma tik pastačius aukurą dievui Agniui. ‘Sakoma, kad įsikurta, kai pastatomas aukuras, ir visi stačiusieji aukurą yra įsikūrę’, – skelbia ‘Šatapatha Brahmana’ (VII.1.1.1–4). Bet aukuro, skirto Agniui, pastatymas yra ne kas kita,

kaip mikrokosminis Pasaulėkūros akto atkartojimas”¹⁵. Kitaip tariant, „vediškojo aukuro statymas kartojo pasaulio sukūrimą, ir pats aukuras atstojo mikrokosmą, *imago mundi*”¹⁶. Vedų tradicijoje aukuras tiesiog simbolizavo žemę, visą žemę¹⁷. Kaip, beje, ir Kazio Bradūno eilėraštyje „Kaitra“: *Ko nutilote? Ko klausote? Kam smilksta / Žemė tartum aukuras gražus?*¹⁸ Taip pat Jurgio Baltrušaičio „Viršūnėse“ (vertė Linas Broga): *Kur aukuru liepsnoja žemės plotis / Po žydrumos žvaigždėtuju skliautu*¹⁹.

Turėkime omenyje, jog *kūrti* reiškia tiek ‘daryti, kad kūrėtųsi, degti’, tiek ‘daryti, kad kas atsirasų, taptų’, tiek ir ‘statyti, rengti’ (*Ei kūriau, kūriau margą dvarelių ant aštuonių kampelių* Viliaus Kalvaičio „Prūsijos lietuvių dainos“; *Paskui pradėjo kurtis daugiau namų* Alvydas, Vilkišio r.; *Pradės kurtis miestelis* Antanas Vienuolis), ir ‘apsigyventi’ (*Aš kuriuos į trobą, t. y. kraustaus į naują gyvatą...* Antano Juškos žodynas); juolab *į-kūrti* – tiek ‘įdegti, įkūrenti’, tiek ir ‘pastatyti, įrengti’ (*Per trumpą laiką troba buvo įkurta* Simonas Daukantas), ir ‘apgyvendinti, įtaisyti’, sangražinis *įsi-kūrti* – ‘apsigyventi, įsitaisyti’²⁰. S. Daukanto žodžiais, Lietuvoje įkurtuvėmis, arba *įkurėmis vadinoms, kad į naujai pastrūnytą trobesį pirmąjį kartą ugnį su didžia goda įnešę asloj sukūrė; žodis įkurės paeina nuo žodžio kurti*²¹. Iš tikrųjų, dar dėl XIX a. II pusės–XX a. pradžios tradicinių įkurtuvių Vytis Čiubrinskas patikina: „Pirmosios ugnies įkūrimas naujoje krosnyje bei pirmasis susėdimas už stalo naujame name – tradiciškai neabejotinai buvo vienos pagrindinių trobesio apgyvendinimo ciklo apeigų.”²²

3. PILIS, PILIAKALNIS IR ŠVENTYKLA

Kaip šeimos įsikūrimas naujame name prasideda židinio įkūrimu, taip bendruomenės įsikūrimas naujoje gyvenvietėje prasideda aukuro įkūrimu ar koku kitu atitinkamu šventu veiksmu, žyminčiu pasaulėkūros pradžią. Pasaulis prasideda iš šventybės, tad vienokia ar kitokia šventybė – kiekvieno žmonių pasaulio branduolys. Taip ir pirmąjį

9 Eliade 1974: 373–374; žr. 1976: 22–23; 1996: 19; Kerényi 1973: 11–12; Hocart 1970: 230; Guénon 1995: 73; Топоров 1983: 123–124; Jacobi 1968: 269–273; Burianas, Mouchova 1983: 101 ir kt.

10 Eliade 1997: 33–34.

11 Eliade 1976: 22, 23, žr. ištaisai 18–31, visą skyrių, pavadintą „Pasaulis, miestas, namas“.

12 Цивьян 1999: 124.

13 Eliade 1992: 120–121.

14 Eliade 1996: 14, 15.

15 Ten pat.

16 Eliade 1968: 52; čia nurodoma „Šatapatha brahmana“ I.9.2.29; VI.5.1; plg. Eliade 1974: 372.

17 Кёйпер 1986: 185 (išn. 21), žr. 158.

18 Bradūnas 1990: 15.

19 Baltrušaitis 2013: 258.

20 LKŽ VI: 974–976. Dėl *kūrti* reikšmių tarpusavio santykio su klausimo literatūra žr. Razauskas 2016: 278–280.

21 DkR I: 548.

22 Čiubrinskas 1990: 37.

miestą steigia šventybė – anaiptol ne kokie nors pasaulietiniai reikalai, ne karyba ir ne prekyba. Todėl pirmykščio miesto užuomazga yra šventykla. Jau XX a. pradžioje tai yra pabrėžęs kultūrinės antropologijos klasikas Arturas Morisas Hokartas: „Žmonės pirmiausia telkiasi apie ritualinį centrą, ne apie prekyvietę. Anglijos vakaruose sakoma ‘bažnyt-kaimis’ (*church-town*) – ne ‘prekyb-kaimis’ (*shop-town*), nors bažnytkaimiai drauge buvo ir prekybos centrai. Nes bažnyčia yra pirminė. Ritualas apskritai yra daug senesnis už prekybą, karalius – irgi“²³. Pridurkime, kad ir Lietuvoje žmonės telkėsi apie *bažnyt-kaimius*, ne *turga-kaimius*, ir mugės miestelio aikštėje *prie* bažnyčios rengiamos *po* pamaldų, ne atvirksčiai.

Užtat nuo seniausių laikų miestas ar pilis ir šventykla neretai buvo panašūs savo struktūra ir tiesiog tapatinami. Antai Senovės Šumere ir Babilone šventykla, kaip „dievo rūmai“, savo įtvirtinimais ir visa sandara prilygo karaliaus rūmams²⁴. Algis Uždavinys apie Senovės Egiptą pažymi: „Senovės egiptiečiams miestas buvo tapatus ant pirmaprados kalvos kauburio pastatyti šventykla.“²⁵ Pasak Patriko Atertono, ir graikų „klasikinio periodo polis, arba miestas, buvo ne mažiau religinis steiginytis nei civilinis: ne mažiau ‘miestas-šventykla’ nei ‘miestas-valstybė’. Civiliniai polio požymiai – politų, arba piliečių, teisė dalyvauti valdyme, laikyti vienas kitą lygiais ir reikalauti, kad polis būtų laisvas, t. y. pats nustatytų savo gyvenimą ir įstatymus, – remiasi bendruomenę globojančio dievo išskirtine prigimtimi“, o tokio „dieviškojo bendruomenės globėjo deramas garbinimas sudarė esminį visuomeninio gyvenimo dėmenį, kuris ir apibrėžė miestą“, ir „ligi pat antikinio pasaulio pabaigos žmonių miestas išliko bendruomene tik dėl santykio su dievais“²⁶.

Šventyklos ir pilies pirmykštę tapatybę iki šiol tebemena lenkų žodis *kościół* ‘bažnyčia’, čekų *kostel* ‘bažnyčia, šventykla’, abu kilę, tarpininkaujant sen. vok. aukšt. *kástel* ‘tvirtovė, pilis’, iš pirminio lotynų *castellum* ‘tvirtovė, pilis, supilti įtvirtinimai’ (iš jo ir ang. *castle*); pagal Makso Fasmerio paaiškinimą, „todėl, kad viduramžiais bažnyčios būdavo įtvirtinamos kaip pilys“²⁷. Nors tikrosios priežastys, kaip galime numanyti, daug senesnės ir gilesnės.

Šiaip ar taip, tokia pati padėtis ir Lietuvoje. Štai Pauliaus Galaunės tyrimų išvada: „Daug architektūrinių mūsų bažnyčių ir varpinių formų yra atkeliavusios iš svetur, iš Ukrainos, Lenkijos. Ten, Ukrainoje ir Lenkijoje, kai kurios varpinių formos yra tiesiog perkeltos iš medinių gynimosi pilių bokštų. Šiandieną ten tas dalykas yra laikomas tikru istorijos faktu, kurį vienodai ir rimtai įrodinėja lenkų, ukrainiečių ir rusų meno istorikai. K. Moklovskis apie varpines, kaip gynimosi bokštus, sako: ‘Dar iki XVIII amžiaus galo viena tokia medinė varpinė prie Zaporozo cerkvių tuo pat metu buvo ir gynimosi bokštu’. <...> Prof. G. Pavluckis sako, kad Ukrainoje varpinės iš senovės, o ypač iš totorių užpildinėjimo metų, be savo tiesioginio tikslo, dar turėjo ir kitą, būtent: buvo sargybos bokštai. <...> Todėl, mūsų nuomone, ir reikia Lietuvos varpinių architektūroje ieškoti medinių pilių elementų“²⁸. Rimvydo Laužiko manymu, ir XVI–XVII a. Lietuvoje pasirodžiusių „centrinio plano bažnyčių prototipas galėjo būti gynybinė architektūra. Pilių bokštai yra bene seniausi rotondiniai pastatai Lietuvoje“²⁹.

Tik ši sakralinės ir gynybinės architektūros sąsaja Lietuvoje nėra vien atneštinė, vėlyva – baltų kraštams ji būdinga nuo seno, nuo neatmenamų laikų. Marija Gimbutienė pabrėžė, kad nuo senų senovės „kai kurie įtvirtinti piliakalniai buvo ne gyvenamosios vietos ar tvirtovės, o šventovės“³⁰. Drauge su Vytautu Daugudžiu „pažymėtina, kad kai kurie tyrinėtojai pagoniškosioms apeiginėms vietoms priskiria ir dalį Baltarusijoje, ypač pelkėse, esančių baltų gentims priklausių piliakalnių, kurių beveik apskritose ir pylimais apsaugotose aikštelėse nerasta ryškesnių kultūrinio sluoksnio pėdsakų“, „be to, žinomas mūsų archeologas P[etras] Tarasenka kai kuriuose ankstesniuose savo darbuose dalį Lietuvos piliakalnių irgi laikė apeiginiais“³¹. Panašiai rytų baltų senienas tyrinėjusio rusų archeologo Valentino Sedovo patyrimu, „kai kurie įtvirtinti piliakalniai kartu buvo ir šventyklos. Tokia antai yra Tušemlios piliavietė Sožo aukštupyje“³². M. Gusakovas net apgailestauja, kad „archeologine prasme miestas suprantamas kaip įtvirtinta piliavietė. Deja, į sakralinę pilies paskirtį archeologai iki šiol kreipė mažai dėmesio; šiaip jau vyrauja nuomonė, kad piliavietė – tai pirmykštis miestas, pirmykštė pilis, t. y. tvirtovė, visiškai neatsižvelgiant į ją kaip

23 Hocart 1970: 251; plačiau apie tai žr. Rodnio Nydhemo įvadą tame pat leidinyje, p. xxix–xxx.

24 Оппенхейм 1990: 92, 104–105, 262.

25 Uždavinys 2006: 161.

26 Atherton 1986: 314, 320, 335.

27 ФсЭСРЯ II: 347; žr. Boryś 2005: 253; Brückner 1927: 260; Klein 2003: 117 ir kt.

28 Galaunė 1930: 92.

29 Laužikas 2001: 39.

30 Gimbutienė 1985: 171.

31 Daugudis 1992: 71.

32 Седов 1981: 46.

į religinio ritualinio veiksmo vietą. Tačiau jau surinkta naujų duomenų apie pilies, kaip pagoniškojo kulto vietos, paskirtį³³. Tik, pasak Vykinto Vaitkevičiaus, „nėra duomenų, kurie leistų plačiau aptarti lietuviškuosius piliakalnius–šventyklas (tiksliau – įtvirtintuose kalnuose įrengtas šventyklas). Nežinomi vizualiniai – išoriniai požymiai, kurie, plačiau piliakalnio netyrinėjant, leistų spręsti apie jo pritaikymą ikirikščioniškojo kulto reikmėms. Vien konstatuojama, kad apskrito plano kulto pastatai įtvirtintuose kalnuose, I tūkst. m. pr. Kr.–I tūkst. m. po Kr., matyt, būvę būdingi daugeliui rytų baltų genčių“³⁴. „Naujausių tyrinėjimų duomenimis, gausiai Žemaitijoje aptinkamose Pilalėse arba Pilikėse, neturinčiose ryškesnių įtvirtinimų žymių, tačiau esančiose nuošaliose vietose, kovų su kryžiuočiais laikotarpiu XIII–XV a. slėpdavosi nedidelės kaimo bendruomenės. Slėptuvių ir kulto vietų ryšį, atrodo, fiksuoja ir rašytiniai šaltiniai. Antai 1400 m. žygio prieš sukilusius žemaičius aprašyme sakoma, kad žemaičiai atsitraukė pabėgdami į Šventąją girią (*Saint Boix*), kur stovėjo jų pilis ir joks krikščionis ten nebuvo buvęs (plg. atvejį Prūsijoje, kuomet aplink piliakalnį plytėjo šventasis miškas).“³⁵

Nadruvių piliakalnį, vardu *Pilukštis* (priesagos *-ukštis* vedinys iš lie. *pilis*), Narkyčiuose ties Įsručiu³⁶, kaip religinių apeigų vietą, dar XVII a. pabaigoje pamini Matas Pretorijus, pasakodamas apie vieną būrėją („Prūsijos įdomybės“ IV.15.26):

Derselbe hatt es also gemacht: Er hatt sich des Morgens frühe weiß, und reinlich angetahn, eine geheiligte Krywule, d.i. einen krummen stab in die Hand genommen, auff einem Pillukztis, d.i. einem auffgeworffenen Hügel gangen, sich mit dem Gesicht gegen Osten, mit der rechten gegen Mittag, mit der Lincken gegen Mitternacht, mit dem Rücken gegen Abend gewendet, und ein gutte weil gebethet.

Tas darė štai kaip: anksti rytą apsitaisė baltai ir švariai, į ranką pasiėmė pašventintą krivulę, t. y. kreivą lazda, nuėjo ant *pillukztis*, t. y. ant supiltos kalvos, veidu atsisuko į rytus, dešiniu šonu – į pietus, kairiuoju – į šiaurę, nugara – į vakarus ir ilgokai meldėsi.³⁷

33 Гусаков 1998: 279.

34 Vaitkevičius 2003: 48, smulkiau apie Bačkininkėlių, Kurmaičių, Kerelių bei kt. piliakalniuose aptiktų įrengimų interpretaciją žr. 48–50.

35 Ten pat, 183.

36 Péteraitis 1997: 304.

37 PrtP III: 432, 433; vertė Jonas Kilius; plg. BRMŠ III: 172, 280.

Kad ir kokioms būta pirminės šio piliakalnio paskirties, „būrėjas“ ant jo atlieka apeigą.

Religinę, ritualinę kai kurių piliakalnių reikšmę mena ir tautosaka. Antai padavime apie Padievaičio piliakalnį (Kvėdarnos apyl.) sakoma, esą kitados *čia ant tos pilies aukurą kūreno*³⁸. O tai, kad lietuvių tradicinės šventės iki šiol, kai tik yra galimybė, mielai švenčiamos ant piliakalnių, šią praamžę jų reikšmę tik patvirtina.

Į tai jau yra atkreipęs dėmesį Gintaras Beresnevičius: „Pats piliakalnis, kaip artefaktas, toli gražu iki galo neatsiskleidžia padavimuose ar pan. – jis ne tik topografiškai išsiskiria vietovėje, bet ir struktūrinai aplinką, ją įcentrina. Šventės iki dabartinių laikų švenčiamos ant piliakalnių, o anksčiau jų reikšmė buvo nepalyginti didesnė.“³⁹ „Kaip pažymi M. Gimbutienė, piliakalniai, kuriuose gyvendavo sričių valdovai, paprastai būdavo palyginti netoli vienas nuo kito, maždaug per 5 km, ir nuo vieno viršūnės būdavo galima įžiūrėti bent vieną ar du kaimyninius piliakalnius. Tad Lietuva tam tikra prasme buvo piliakalnių grandinė. Čia gal ne visiškai tiksliai, bet įdomi analogija būtų senosios Irano arijų religijos šventyklos, kurios būdavo įrengiamos aukštumose, ant kalnų viršūnių; jose nuolat deginta šventoji ugnis ir, kaip sakoma, naktimis visas Iranas, nuo Persijos įlankos iki Indijos pakraščių, būdavo nužymėtas ugnies atšvaitais. Nežinia, ar Lietuvoje kažkoks panašus paprotys ar praktika buvo, bet įsidėmėtina, kad piliakalniai sukūrė tam tikrą erdvės sistemą, topografinį lauką. Be to, lietuviai šventąją ugnį žinojo, ir bent jau svarbiausių religinių švenčių metu tokios ugnys turėdavo būti deginamos. Iki dabar Joninių, arba Rasos, švenčių metu kai kas panašaus daroma.“⁴⁰ „Archeologijos duomenys rodo, kad piliakalniai būdavo kariniai ir politiniai tam tikros teritorijos centrai – ir ta aplinkybė labai svarbi. Juk šventieji zikuratai Šumere ar Babilonijoje taip pat būdavo politiniai centrai, miesto ar valstybės ‘ašys’. Jei tam tikri gentiniai, gimininiai ar teritoriniai vienetai baltiškose žemėse telkdavosi apie piliakalnius, tai darsyk parodo, kad tie piliakalniai galėjo turėti ir sakralią reikšmę. Indijos arijai, įsikurdami naujoje vietoje, aukštumoje įrengdavo altorių ugnies dievui Agniui, sudėdavo ten auką, ir nuo to laiko naujosios žemės tapdavo pašventintos, šventos – teisėta tos genties nuosavybe“; užtat „piliakalniai, šitai žvelgiant, vertintini kaip daugiareikšmiai ‘religiniai kalnai’

38 KrbŽA: 87.

39 Beresnevičius 2004: 208; plg. Beresnevičius 1998: 15.

40 Beresnevičius 2004: 204; plg. Beresnevičius 1998: 13.

plačiąja prasme, atitinkantys senųjų civilizacijų 'kosminius kalnus' – šventyklas.⁴¹

Kosminis kalnas, arba Pasaulio kalnas, beje, – žinomas mitinis pasaulio vaizdinys, tad piliakalnio supylimas bei įrengimas ir šiuo atžvilgiu reikštų kosmogoniją, pasaulio sukūrimą. Antanas Gudelis taikliai pažymėjo: „Ir tai, kad piliakalniai dažniausiai aptinkami prie vandens telkinių (upių, ežerų) ar net jų apsupti, viena vertus, atitinka pirmą pradžią Pasaulio kalno padėtį vidur kosmogoninių vandenų, o antra vertus, – piliakalnio gynybinę paskirtį. Tokį patį kompleksą – tiek mitinį, tiek gynybinį – nesunkiai galima atpažinti Vilniuje, kai Gedimino pilį iš visų pusių juosė Neris, Vilnia ir prakastas Vilnios pratakas (dabartinė jos vaga prieš įtekant į Nerį). Pilis ant kalno vidur vandenų – tas pats kosmogoninis pirmavaizdis.“⁴²

G. Beresnevičiaus įžvalgas apie piliakalnių sakralumą visiškai patvirtina naujais tyrinėjimai, atlikti Lauryno Kurilos ir Vykinto Vaitkevičiaus. Jų surinktais duomenimis, jau Eduardas Volteris 1888 m. apie kai kuriuos Lietuvos piliakalnius, juos vadindamas Piltiekomis (*Пилтъкма*), yra pažymėjęs: „Kiti pasakoja, kad šios Piltiekos kadaise buvo altoriai“; toliau E. Volteris perpasakoja, ką girdėjęs iš aplinkinių žmonių: „Šioje šalyje tada gyveno pagony. Kiekviena jų šeima turėjo savo ypatingą atskirą Piltieką. Ant tos Piltiekos šeimos vyriausiasis taikydavo ir teisdavo besivaržančius ir nuo jos skelbdavo savo nutarimą, kurio jau neatšaukdavo. Kai kas nors iš jo šeimos numirdavo, uždegdavo ant Piliakalnio viršūnės laužą ir jo kūną sudegindavo“; ir galiausiai priduria: „Tas pats senis, man atkakliai klausinėjant, pasakė: 'Kiti pasakoja, jog ant šios Piltiekos kadaise buvo altoriai; ant jų atnašaudavo stabams dievams (*balvonams*) aukas ir netgi žmones degindavo, bet ar tai tiesa, ar ne, nežinoma'“. 1893 m. Fiodoras Pokrovskis rusiškai persakė vieną iš liaudies padavimų apie Migonių piliakalnių, pasak kurio, jo žodžiais, „kalną supylę lietuviai, kurie čia pagonybės laikais atlikdavę religines apeigas“. Pasak L. Kurilos ir V. Vaitkevičiaus, iš Vilniaus gubernijos archeologinio žemėlapiu paaiškėja, jog „buvusiame Jiezno valsčiuje XIX a. pabaigoje senovės lietuvių kulto vietomis buvo laikomi dar mažiausiai penki piliakalniai, ir minėto Pokrovskio liudijimu, „pasak padavimo, ant visų šių piliakalnių senovės lietuviai aukojo aukas dievams“; o iš pastaraisiais metais paskelbto *Kaišiadorių rajono archeologijos sąvado* tampa aišku,

kad pagonių šventyklų, senovės aukų ir mirusiųjų kūnų deginimo motyvai XX a. pirmojoje pusėje–viduryje buvo dažnai siejami su Kaišiadorių krašto piliakalniais: Buivydonių, Būtkiemio, Maisiejūnų I, Mūro Strėvininkų, Paparčių, Pridotkų. Medžionyse apie senovės lietuvių aukas ant piliakalnio, o Aukštojoje apie deginamus mirusiųjų kūnus dar buvo pasakojama ir praėjus šimtmečiui, tai yra 1993–1994 m. Taip pat išraiškingas Poteronių piliakalnio (Alytaus r.) pavyzdys – liaudiška etimologija kaimo pavadinimo kilmę sieja su senovės lietuvių religija (*poteriais*), o apie piliakalnį XX a. pirmojoje pusėje buvo pasakojama, esą ten *lietuviai turėję pastatę šventovę, kūrėdavę šventąją ugnį ir meldavosi*“; savo ruožtu: „Vietovės, kuriose senovės lietuvių kūrenamos šventosios ugnies arba deginamų aukų motyvas XIX a. pab.–XX a. buvo siejamas su piliakalniais, žinomos ir kitur Lietuvoje, pavyzdžiui, apie Uteną; ten šie padavimai išimtinai siejami su brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniais. Daugiau ar mažiau išplėtotas senovės lietuvių apeigų motyvas taip pat žinomas Akvieriškeje (Švenčionių r.), Mažulonyse (Ignalinos r.), Luponyse (Šiaulių r.) ir kitose vietovėse.“ Išvada: „Piliakalnis, kurio įrengimas ir išlaikymas reikalauja didelės jėgų sutelkties, turi tenkinti kiekvieno kolektyvo nario poreikius. Saugumas, nesvarbu, ar užtikrinamas veikiant visiems sutartinai, ar vien elito dėka, tėra vienas iš jų. Kitiems poreikiams – viešojo gyvenimo administravimui, teisingumo priežiūrai, kulto apeigoms ir kt. – piliakalnis taip pat buvo tinkama erdvė. Šios menamos funkcijos nepaneigia gynybinės piliakalnio paskirties, veikia priešingai – išplečia ją iki tam tikro socialinio centro – vietos, kuri bendruomenės pasaulėvaizdyje yra visų svarbiausia. Kitaip tariant, piliakalnis galėjo būti ne tik priemonė gintis, bet ir vieta, kurią pačią būtina ginti“; be to, „Migonių padavimo ištakos nebūtinai glūdi piliakalnio naudojimo laikotarpyje. Pasakojimas galėjo atsirasti ir vėliau, netgi praėjus šimtams metų po to, kai mediniai įtvirtinimai sunyko. Piliakalniai, tik jau be pilių, galėjo įgyti naujų socialinių reikšmių ir tada (galbūt net pakartotinai) tapti bendruomenės susirinkimų ir švenčių vietomis. Migonių padavime sakoma, kad ant piliakalnio šeimos vyriausiasis taikydavo ir teisdavo besivaržančius, bet dar XIX a. antrojoje pusėje žmonės ant Migonių piliakalnio šventė šventes. Peršasi mintis, kad praėityje susirinkimai ant piliakalnių buvo diferencijuotos, skirtingus tikslus [turinčios] ir skirtingas socialines grupes suburiančios sueigos, kurios XIX–XX a. pirmojoje pusėje tapo sinkretinio pobūdžio religines apeigas, tradicinius bendruomeninius papročius ir pramo-

41 Beresnevičius 2004: 209; plg. Beresnevičius 1998: 16; Gudelis 2017: 21.

42 Gudelis 2017: 21.

gas supynusiomis šventėmis. Antai įspūdingomis sueigomis Sekminių antrąją dieną garsėjo Girgždūtės piliakalnis (Telšių r.), Devintinių išvakarėse į Rytelių šventę ant Kerelių piliakalnio (Kupiškio r.) rinkosi aplinkinių kaimų piemenys, rengė vaises ir senovinių papročiu – jaučių badynes. Per Sekmines ir Švč. Trejybę žmonės būriais traukė ant Moškėnų piliakalnio (Rokiškio r.)“ ir t. t.⁴³

Taigi piliakalniai Lietuvoje yra buvę ne vien gynybiniai, pilių, bet ir šventi, šventyklų kalnai.

4. APTVARAS

Naujame name įkurti židinį, naujos ar tik būsimos gyvenvietės viduryje pastatyti ir įkurti aukurą reiškia įsikurti – ligi tol svetimą, negyvenamą, nepažįstamą, tamsų „chaosą“ nušviesti šventosios ugnies šviesa ir paversti pažįstama, sava, gyvenama žeme, „kosmosu“. Bet to negana: namų židinį iš visų pusių supa pastato sienos. Tai ne mažiau svarbi įsikūrimo sąlyga ir požymis, nes plyname lauke ugnis – tai dar ne namų židiny, nebent laikinas keleivio laužas. Ir aukuras tik aptvertas tampa šventykla, o didesniu ratu aptvertas – gyvenvietė, pirmą kartą miestu, žmonių gyvenamu pasauliu, kurio struktūrą schemiškai išreiškia aptartasis romėnų *mundus* arba indiškąji mandala: apskritimas su įbrėžtu kvadratu ir tašku viduryje, kur šis žymi šventą ugnį ar kitą šventybę ant keturkampio aukuro (žemės), o apskritimas – aptvarą (žemę gaubiantį dangaus skliautą)⁴⁴.

Mirčios Eliadės žodžiais: „Naujo miesto įkūrimas kartoja pasaulio sukūrimą. Kai tik vieta pašventinama ritualu, ji aptverta ma keturkampiu arba apskritu aptvaru su keturiais vartais, atitinkančiais pasaulio šalis.“⁴⁵

Tokio „kosminio aptvaro“ pavyzdys gali būti Kambodžos sostinė Angkoras: „Šis miestas su savo sienomis ir gynybiniais grioviais išreiškia Pasaulį, apsuptą kalnų grandinių ir mitinių vandenų.“⁴⁶ Aptvarą, aptvaro vidų pažodžiui reiškia majų miesto vardas Ičpa⁴⁷. Babiloniečių epe senoji šumerų sostinė Urukas visuomet minimas tik su epitetu „aptvertas Urukas“⁴⁸. Ir Biblijoje „skirtu-

mas tarp miesto ir kaimo grindžiamas tuo, kad miestas apsuptas mūrų, o kaimas atviras, tai yra neturi mūrų (žr. 1 Sam 6.18; Est 9.19; Ez 38.11)⁴⁹. Senovės islandų „Egilio sagoje“ tasai su kariauna ketina užpulti ir apiplėšti Lundą, bet „miestą juosė medinė siena“⁵⁰. Anglų kalboje miestą reiškiantis žodis *town* savaimė mena aptvarą, nes yra kilęs iš senosios anglų kalbos žodžio *tūn* ‘tvora, aptvaras’, o šis – iš germanų **tūnaz* ‘tvora, aptvaras’, kaip ir vokiečių *Zaun* ‘tvora, aptvaras’ bei kt.; tos pat šaknies yra galų sudurtinių vietovardžių dėmuo *-dūnum* ir sen. airių *dūn* ‘tvirtovė’⁵¹. Senas skolinys iš germanų yra slavų **tynb* ‘statinių tvora, stačiatvorė’: rusų *тын*, lenkų *tyn*, miesto pavadinimas *Tyniec* ir kt.⁵² Pačioje slavų prokalbėje panašiai atsirado žodis **gordb* (ru. *город*, le. *gród* ir kt.) ‘miestas’ < ‘aptvaras’⁵³.

Nuo seniausių laikų aptverti, žinoma, buvo ir Lietuvos piliakalniai. Pasak Rimutės Rimantienės, žalvario ir geležies amžiaus pradžios „ankstyvuosius [piliakalnius] rengė neaukštose kalvelėse, prie mažų upelių, ypač jų santakose, prie ežerų. Pakraščius tvirtino statmenų kuolų aptvarais. Paprastai išlieka tik stulpaviečių eilės. Labai ryškiai dvi stulpaviečių eilės buvo matyti archeologės R. Kulikauskienės tyrinėtame Narėnų piliakalnyje. Tarpai turėjo būti išpinti šakomis. Apačioje toks aptvaras sutvirtintas molio pylimėliu ir apdėtas akmenimis. Panašus buvo ir archeologės E. Grigalavičienės tyrinėto Nevieriškės piliakalnio aptvaras. Kiek vėlesnio jos tyrinėto Sokiškių piliakalnio aptvarai dar sudėtingesni – su grioviais ir pylimais, ant kurių stovėjo tvoros. Matyti, kad tuos aptvarus ir pylimus gyventojai taisė ir stiprino. Tokių aptvarų bei pylimų rasta ir seniau archeologų L. Kšivickio (Krzywicki) ir P. Tarasenos tyrinėtuose Moškėnų, Petrešiūnų, Velikuškių, Vosgėlių ir kt. ankstyvuosiuose piliakalniuose.“⁵⁴ Vytauto Daugudžio duomenimis, „užtvoros dažniausiai būdavo iš statmenai maždaug kas 1 m. vienoje eilėje išilgai pylimėlio į žemę įkaltų 10–20 cm storio medinių stulpų, į kurių tarpus horizontaliai vienas ant kito būdavo priklojama panašaus storio rąstų. Kartais tokios užtvoros darytos iš kelių viena prie kitos pastatytų

43 Kurila, Vaitkevičius 2011: 112, 114–115, 116–117, 118, 121–122, 123–124.

44 Šios archetipinės struktūros simbolines projekcijas įvairiose tikrovės plotmėse ir sąsajas su Gediminaičių stulpų pavidalo figūra žr. Razauskas 2018a: 178–189, 193–196, 198–226 (apie mandalą kaip šventyklos horizontalią projekciją papildomai žr. Eliade 1961: 53).

45 Eliade 1974: 374.

46 Eliade 1976: 23–24.

47 СПМ: 261.

48 SRP: 140–141, 163–164.

49 Chrostowski 1991: 13.

50 ES: 123.

51 Buck 1949: 1309, Nr. 19.15.4; Klein 2003: 774; Kluge 1999: 904; OEE: 500; Pfeifer 2004: 1593; žr. Watkins 1985: 15; SmSEJL: 458.

52 ФcЭCPЯ IV: 132.

53 Žr. Borys 2005: 181, 385; ФcЭCPЯ I: 443 ir daug kur kitur.

54 Rimantienė 1995: 29–30.

sienų, sujungtų taip, kad susidarė tarsi vienguba apie 1–1,5 m pločio užtvara. Pavyzdžiui, tokio tipo užtvaros liekanų, datuojamų II–I [tūkstm.] pr. m. e., aptikta Aukštadvario piliakalnyje. <...> Kiek vėlyvesniuose, jau I tūkstantmečio pr. m. e. antros pusės, Vakarų Lietuvos piliakalnių (Imbarės, Sauginių) sluoksniuose aptikta jau kiek platesnių, maždaug per 1–2 m viena nuo kitos nutolusių, medinių gynybinių dvigubų sienų liekanų. <...> Ankstyvųjų piliakalnių gynybinės užtvaros dažnai dar papildomai būdavo sutvirtinamos akmenimis, kuriuos dėdavo iš vienos užtvaros pusės (Sauginiai), kitais atvejais – iš abiejų (Aukštadvaris), o dar kitais – dvigubos užtvaros viduryje (Imbarė). Panašių gynybinių užtvaryų pėdsakų aptinkama ir daugelyje kitų Rytų Europos miškų juostos ankstyvųjų piliakalnių.⁵⁵

Ir šiuo būdingu požymiu pirmykštis miestas, pilis nesiskiria nuo pirmykštės šventyklos. Pasak Vladimiro Toporovo, pirmykštis „miestas organizuojamas (ir atitinkamai suprantamas mitopoetinėje tradicijoje) kaip ritualinis centras, kaip šventykla, aukojimo vieta, aukuras. Visų šių struktūrų izomorfizmas archajinės mitopoetinės minties buvo aiškiai suvokiamas, ir paliudijimų šioje srityje labai gausu“; bet mums dabar ypač svarbu tai, kad tarp visų šio panašumo požymių „[v]ienas svarbiausių – a p t v e r t u m a s. Semantinė miesto pavadinimo motyvacija pagal principą ‘aptvertas’ (kaip ru. *згород*) gerai žinoma ir plačiai paplitusi. Mažiau žinoma, kad ir aukuras kartais pavadinamas kaip tai, kas ‘aptverta’ (aptverta vieta).“⁵⁶

Antai vedų laikų Indijoje, Tatjanos Jelizarenkovos patikinimu, „aukojimo ugnį buvo priimta aptverti“⁵⁷. Toks aptvertas aukuras, taigi pirmykštė šventykla, minimas jau „Rigvedoje“ (pavyzdžiui, II.34.4). O „Atharvavedoje“ net yra posmas (XII.1.13), skirtas balsiai tarti aukurą tveriant:

*yasyām vedīm pariḡḥṇanti bhūmyām yasyām
yajnaīm tanvate viśvakarmāṇaḥ
yasyām mīyante svaravaḥ pṛthivyām ūrdhvaḥ
śukrā āhutyāḥ purastāt
sā no bhūmir vardhayad vardhamānā*

Ant kurios aukurą tveria, toji žemė, ant kurios auką tęsia visakūriai [= žyniai],

Į kurią mietus mieja, plačioji, stačius, blizgius, prieš auką liedami, –

Ši žemė augančioji mus tegu augina!⁵⁸

55 Daugudis 1982: 16–18, žr. 71.

56 Топоров 1987: 129, 131, išretinta V. T.

57 Ригведа 1989: 634.

58 Atharvaveda 2009; plg. Атхарваведа 2007: 169–170 (žr. 271); Eliade 1977: 39, Nr. 26; Atharvaveda 1996: 663.

Kad žemė apibūdinta kaip „auganti“, gal reiškia ne vien palinkėjimą jai būti vaisingai, bet ir ją esant iškilusią šventyklos vietoje ar net paaukštintą, supiltą? Šiaip ar taip, senovės iranėnų šventyklą pradžioje sudarė kaip tik aptvertas aukuras ant supiltos, paaukštintos kalvos⁵⁹, taigi ant savotiško „piliakalnio“. Kaip ir senovės šumerų: „Tarp toli toli, net iki pat horizonto nusidriekusių pievų, laukų ir plantacijų, tarsi aukšta kalva, dunkso šumerų miestas. Jį būtina vainikuoja šventykla, pastatyta ant natūralios arba supiltos pakilumos“⁶⁰, taigi – ant piliakalnio.

Tokios piliakalniuose įrengtos, aptvertos ir netgi pylimais apsuptos, taigi įtvirtintas pilis primenančios šventyklos nuo atmenamų laikų žinomos ir Europoje. Marija Gimbutienė pažymi, jog iš Senosios Europos laikų mus pasiekę „tvirti akmenų sampilai ir milžiniški hendžai (apeiginės vietos, apjuostos koncentriniais grioviais ir statinių tvora) didingai tebestovi“. „Hendžai, kuriuos juosia nuo dviejų iki šešių koncentrinėlių griovių ir medinių stulpų tvora, būdingi ne vien tik Anglijai ir Airijai. Jų aptikta ir Juostinės keramikos kultūroje Vidurio Europoje, Lengjelio kultūroje Rytų Austrijoje, Čekijoje, Moravijoje ir Slovakijoje bei piltuvėlinės keramikos kultūroje Vokietijoje. Galimas daiktas, hendžų bus rasta ir kitose Senosios Europos kultūros grupėse. Štai visai neseniai Elbės vidurupio, Zalės (Saale) regione Vokietijoje, Kvinstede buvo atkastas hendžas, kurį juosė penki apskriti grioviai ir aštriatvorės. Kvinstedo hendžas panašus į Pietų Anglijos Vudhendžo, kurį juosė šeši stulpų žiedai. Vudhendžas ir daug kitų Anglijos hendžų priklauso III tūkstantmečio pr. Kr. pradžiai. Lengjelio kultūros hendžai datuojami V tūkstantmečiu pr. Kr. Taigi matyti, kad šių monumentų tradicija Senojoje Europoje gyvavo bent keletą tūkstančių metų. Jie nebuvo, kaip anksčiau manyta, skirti žmonėms ir jų turtui apsaugoti. Hendžai buvo centrai, kur vykdavo susirinkimai ir didelės kalendorinės šventės. Vudhendžo ir Duringtono Volso viduje buvo medinių pastatų, statytų iš koncentriškai įkastų medinių stulpų, kurie laikė kūgio formos stogą.“⁶¹

Iš tiesų, M. Eliadės patikinimu, „šventvietę supantis aptvaras, siena ar akmenų ratas – tai vienas iš seniausių žinomų žmogaus įrengtos šventyklos pavidalų“⁶². Pavyzdžiui, pirmykštės ndembu genties Afrikoje vienas ir tas pats žodis *čipangu* (*chipang'u*) žymi tiek apskritai aptvarą,

59 Бойс 2003: 98–99.

60 Belickis 1972: 267.

61 Gimbutienė 1996: 245, 246.

62 Eliade 1974: 370.

ties aptvertą vado ar žynio būstą (pagal paskirtį atitinkantį įtvirtintą valdovo būstinę piliakalnyje, pilį), tiek aptvertą ritualų vietą (šventyklą)⁶³. Čiuvašų žodis *kiremet* ar *keremet* 'šventykla' tiesiog remiasi veiksmazodžiu *kerem* 'aptverti' ir pažodžiui reiškia būtent 'aptvarą', nes, šventą vietą išskiriant iš profaniškos aplinkos, ji pirmiausia būdavo aptveriamą⁶⁴. Pasak XX a. pradžios anglų antropologo, mitologo Liuiso Spenso, Senovės Egipto „seniausios šventyklos išsirutuliojo iš aptvaro, suręsto aplink vardinę stelą, kuris vėliau buvo uždengtas stogu. Iškilus Naujajai Imperijai, šventyklų statyba pasidarė sudėtingesnė, tačiau nuo ankstyviausio ligi pat vėlyviausio laikotarpio pamatinis planas iš esmės liko nepakitęs. Paprasčiausią pavidalą sudarė aplinkui supanti siena, pilonas, arba įėjimas su dviem bokštais abipus, priešais kuriuos paprastai būdavo pastatytos dvi milžiniškos karaliaus statulos bei du obeliskai, ir pati šventenybė viduryje“; „Tokia šventykla stovėdavo vidur gausiai apgyvento miesto, nuo kurio siaurų gatvelių triukšmo ir bruzdesio ją iš visų pusių užstojo aukšta siena“⁶⁵. Tas pat senovės graikų bei romėnų pasaulyje: „Dauguma antikinių šventyklų turėjo kiemą, aptvertą gynybine siena.“⁶⁶ Aptvaro palikimu laikytina ir klasikinės antikinės šventyklos kolonada: aptvaro stulpus uždengus stogu, jie savaime virto kolonomis.

Lietuvoje R. Rimantienei šiuo atžvilgiu pasirodė „įdomūs akmens amžiaus statiniai – aptvarai, juosę žemės sklypus lyg kokia tvirtovės siena. Vienas toks buvo Šventosios 1A vietovėje, antrasis – prie Kretuono ežero Žemaitiškės gyvenvietėje. Šventosios aptvaras buvo gana tvirtas, iš dvigubų statmenų kuolų eilių, sujungtų gulsčiomis kartimis. Žemaitiškės tvora silpnesnė – kuoliukai ploni, vos per plaštaką įkalti į žemę, bet tarp dviejų tvorų eilių buvo dar grioveliai. Už abiejų tvorų beveik nieko neaptikta. Šventojoje visos šiukšlės sumestos į krūvą išorėje, tuoj už vartų. Matyt, ne nuo priešų ginti turėjo šie aptvarai, nes jie ir apginti nieko negalėtų. Be to, įrengti tik iš vienos pusės, ir vienas galas ėjo prie ežero. Ar tik nejuosė jie bent iš vienos pusės kokių apeiginių susirinkimų vietų? Panašus aptvaras žinomas Švedijoje Alvastros vietovėje, kur rasta ir daug apeiginių radinių. Čia nuolat gyventi buvo neįmanoma, tad spėjama, kad tai turėjusi būti susirinkimų ir slaptų apeigų vieta“⁶⁷.

63 Turner 1979: 28.

64 Салмин 1989: 40.

65 Spence 1998: 59–60.

66 AŽ: 488.

67 Rimantiene 1995: 27–28.

Senovės baltų ir vėliau senovės latvių bei lietuvių šventyklos taip pat paprastai būdavo aptvertos ar bent simboliškai apjuostos stulpų tvora – tai rodo tiek archeologija⁶⁸, tiek rašytiniai šaltiniai. Iš pastarųjų, pavyzdžiui, dar 1570 m. „Sėlpilio ir Daugpilio sričių vizitacijos“ ataskaitoje apie užsilikusio senojo tikėjimo šventyklų naikinimą rašoma: *Gottselige Leute erfahren, welche ohn alle Furcht in solche abgöttische Gehäge gegangen, und sie verhaben lassen, haben dennoch aber keinen schaden oder verletzung an ihrer Gesundheit befunden oder bekommen* „Dievobaimingi žmonės, kurie be jokios baimės vykdavo į tokius stabmeldiškus aptvarus ir juos įsakydavo iškirsti, nepatyrė dėl to jokių nuostolių ir nepajuto žalos sveikatai“⁶⁹. Paulius Einhornas 1627 m.: *Also haben sie einen besondern Gott gehabt des Donners vnd des Vngewitters, der Hellen vnd Ewigen finsternissen, der heiligen Gehäge vnd Wälder, der Kranckheiten vnd Gebrächlichkeiten, der Herrschaffen* „Taigi jie turėjo atskirą griaustinio ir vėtrų, šviesos ir amžinosios tamsos, šventųjų aptvarų ir miškų, ligų ir negalavimų, kiekvienos vietovės dievą“⁷⁰. 1636 m. vėl, esą girių dievams latviai *besondere Wälder oder Gehege dediciret vnd zugeeignet, dieselben auch so heilig gehalten, das niemand ohn sie, vnd die jhrer Abgötterey vnnnd Heydnischen Glaubens gewesen, hinein gehen dürffen* „buvo paskyrę atskirus miškus arba aptvarus, kuriuos laikė tokiais šventais, kad čia niekam, išskyrus juos pačius ir tuos, kurie buvo to paties stabmeldiško ir pagoniško tikėjimo, nevalia buvo įeiti“⁷¹. Toliau dar: *Alß vorhin die Vnteutschen hie im Lande jhre Abgötterey getrieben, vnd Heydnische Gottesdienste begangen, sonderlich in den Wäldern oder Gehägen, da hat man erfahren, das wann die so jhres Glaubens nicht gewesen, vnd jhrer Heydnischen Abgötterey angehangen, sich in solche heilige Gehäge, wie sie die genandt, begeben, alßbald an jhrer Gesundheit verletzet worden* „Jau tais senais laikais, kai vietiniai žmonės šiame krašte garbino stabus ir atlikinėjo pagoniškas apeigas, ypač miškuose arba aptvaruose, buvo žinoma, kad jeigu tie, kurie

68 Žr. Daugudis 1999: 16–24; Daugudis 1992: 64–70; Gimbutienė 1985: 171; Седов 1981: 47; taip pat Laurinkienė 1996: 84.

69 BRMŠ II: 669; vertė Dominykas Urbas.

70 BRMŠ III: 580, 590; vertė Alfonsas Tekorius. Nors *Gehäge* šiaip jau galima būtų suprasti ir kaip šventų giričių „draustinius“ ar „rezervatus“ (tokią sampratą lyg ir paremtų jų iškirtimas), vis dėlto pagrečiui minimi *Gehäge* ir *Wälder* 'miškai' savaime pabrėžia skirtumą. Tiesa, čia nepasakyta, kas buvo aptverta – gal dalis paties miško, taip jame išskiriant šventą giraitę?

71 BRMŠ III: 602, 612; vertė Alfonsas Tekorius.

nebuvo jų tikėjimo ir nepripažino jų stabmeldys-
tės, patekdavo į tokius šventus aptvarus,
kaip jie juos vadino, tai nė vienas iš
jų neištrūkdavo nesužalotas“; taigi: *Ob man denn
auch solche Abgöttische örter sonderlich die abgöt-
tischen vnd bezauberten Wälder oder Gehäge, da der
Satan zuvor seine Wohnung vnd Grewel gehabt, si-
cherlich bewohnen, vnd sich daselben ohne Schaden
vnd Gefahr auffhalten könne?* „Ar galima saugiai
apsigyventi ir be jokios rizikos bei pavojaus būti
tokiose vietose kaip užburti eji stabmeldžių
miškai ir aptvarai, kur iki tol buvo įsikūrę
ir savo piktadarybes išdarinėjo šėtonas?“⁷² Mums
šiuo atveju svarbiausia tai, kad šventvietės buvo
aptvertos ir, kaip pasakyta, tiesiog vadinamos
„šventais aptvarais“. Ir dargi 1723 m. Jėzuitų ata-
skaitoje apie veiklą Lietuvai tuomet priklausiu-
sioje Livonijos dalyje pasakojama apie išverstą
šventą ažuolą ir išgriautą šventyklą, kuri atrodė
taip: *Circa radices huius quercus erat pavementum
lapidibus stratum, in circum vero bacillis vallatum*
„Aplinkui šio ažuolo šaknis buvo paklotas akme-
nų grindinys, apsuptas lazdu aptvaru“⁷³. Vi-
sai tokios pat struktūros, beje, anot Simono Grū-
navo, buvo senoji Romuvos šventykla su ažuolu
viduryje: *und umb und umb woren hubsche tuchir
vorgezogen ein schrit aber 3 von der eichen wol 7 elen
hoch* „O aplinkui iš visų pusių buvo iškabinėtos
gražios uždangos, per vieną ar per tris žingsnius
nuo ažuolo, kokių septynių uolekčių aukščiau“⁷⁴.
Aptvaro medžiaga – antraeilis dalykas, nes šven-
tykloje pagrindinė jo paskirtis simbolinė. Ispanų
filosofo Euchenijaus Trijo apibrėžimu, „šventovė
yra šventybės vieta, kuri atsiskiria nuo
gamtos (dykynės arba miško)“⁷⁵. Kaip „kosmo“
sala nuo aplinkinio „chaoso“. Nes, pasak Gintaro
Beresneičiaus, išties ir lietuvių „pasaulio sukū-
rimo mitika tam tikra dalimi apsprendžia kulto
vietų sąrangą“⁷⁶.

5. IŠVADA

Taigi, viena vertus, įsikūrimas, gyvenvietės, pir-
mykščio miesto, šventyklos įkūrimas simboliš-
kai kartoja ir išreiškia pasaulėkūrą; antra vertus,
gyvenvietė, pirmykštis miestas, šventykla būdingai
aptveriami aptvaru ir taip išskiriami iš aplinkinio
„chaoso“ bei atskiriami nuo jo. Vadinasi, pasaulio

72 Ten pat, 610–611, 620.

73 BRMR: 310, 312, vertė Vytautas Ališauskas.

74 BRMŠ II: 66, 104, vertė Dominykas Urbas.

75 Trías 2000: 119.

76 ME II: 256.

sūkurimas šiuo atžvilgiu simboliškai gali būti ta-
patinamas su apsitvėrimu, su būsimos gyvenvietės,
pirmykščio miesto, šventyklos aptvėrimu.

O jei taip, tai šia prasme pasaulis – žmo-
nių įkurtas bei gyvenamas, savas pasaulis – yra
sutvertas, remiantis veiksmoždžio *tvėrti* reikšme
‘daryti, statyti (tvorą)’, ‘tvora riboti, supti, juos-
ti’, ‘aptveriant statyti’ (pavyzdžiui, *tvėrti aptvarą*)
arba priešdėlinio *su-tvėrti* reikšme ‘padaryti, pa-
statyti (tvorą)’, ‘tvora apriboti, apsupti, apjuosti’,
‘tveriant padaryti, pastatyti’, ‘aptvaru atskirti, ap-
tvare uždaryti, užtvėrti’ ar pan.⁷⁷

Juolab kad pasaulis išties kartais įsivaiz-
duojamas esąs aptvertas, *sutvertas* ištisu aptvaru.
Tokio aptvėrto pasaulio–miesto, pasaulio–pilies
įvaizdis išskyla kai kuriuose rusų užkalbėjimuose,
dėl to išskirtuose Vladimiro Toporovo: *Стань ты,
железень тын, круг меня, раба Божия (имярек)
в вышету от земли до неба, а в широту от
востоку до западу во все четыре стороны* „Stok
tu, geležine stačiatvore, aplink mane, Dievo ver-
gą (vardas), į aukštį nuo žemės ligi dangaus, o į
plotį nuo rytų ligi vakarų į visas keturias puses“;
*...обставте круг меня раба Божия (имярек) тын
железный, верьи булатны на 120 верст, оком не
окинуть, глазом не увидеть* „arsupkite aplink
mane, Dievo vergą (vardas), geležinę stačiatvorę,
plieninius virbus 120 varstų, akimi neapmeta-
mą, žvilgsniu neužmatomą“; *Как станет около
меня... тын железный и забор каменный от юга
до севера, от земли до небеси* „Kaip stos aplink
mane... geležinė stačiatvorė nuo pietų ligi šiaurės,
nuo žemės ligi dangaus“ ir pan.⁷⁸

O viena rusų kosmogoninė saktmė prasi-
deda: *Во время оно, когда не было ни неба, ни
земли, стоял один только тын, вокруг тына
плетень* „Anuo metu, kai nebuvo nei dangaus,
nei žemės, stovėjo tik viena stačiatvorė, aplink
stačiatvorę – žiogrių tvora“⁷⁹. Taigi pasaulis nuo
pat pradžių suvokiamas kaip aptvaras, vadinasi –
kaip *sutvertas*.

Iš tolimesnių pavyzdžių galima prisiminti,
jog senovės iranėnų Ormazdas pirmiausia sutvėrė
pasaulį kaip kiaušinį, apsuptą kieto kiaušto – dan-
gaus skliauto, o paskui „visa kūrinija buvo su-
kurta dangaus viduje, tarsi pily arba tvirtovėje“⁸⁰.
Taigi pasaulis prilygsta piliai, tvirtovei, kurios ap-
tvaras – dangaus skliautas.

Ir senovės indų „Rigvedoje“ (VII.99.3) sa-
koma: *vy āstabhna ródasī viṣṇav eté dādhartha pṛt-*

77 LKŽ XVII: 256, 263.

78 Toporov 2004: 72–73.

79 РЭСЛ: 40, Nr. 15.

80 Zaehner 2003: 258; žr. Razauskas 2018b: 15.

hivīm abhīto mayūkhaiḥ „Surėmei tarpusavy dvī pasaulio puses (dangų ir žemę), Višnau, aptvėrei žemę (plačiąją) aplinkui mietais“.

Ir mūsų kaimynų bei giminaičių latvių etioliginėje sakmėje pasakojama: *Senos laikos visap-kārt pasaulei bijusi aptaisīta augsta sēta* „Senais laikais aplink visą pasaulį buvusi aptverta aukšta tvora“⁸¹. Pažymėtina, kad la. *sēta* ‘tvora, aptvaras’, be to, kad savaime gali reikšti kiemą ar sodybą, antruoju dėmeniu įeina į sudurtinį latvių žodį *pils-sēta* ‘miestas’, iš **pils-sēta* ‘pilies aptvaras’⁸². Šis savo ruožtu primena latvių pirmykštį miestą irgi buvus aptvertą. Panašiai sudarytas, beje, yra Klai-pėdos srities kuršių kilmės pavadinimas *Pilsotas* (plg. la. tarm. *pilsāts*)⁸³.

Ir vienoje lietuvių kosmogoninėje sakmėje pasakojama: *O kada Dievas norėjo viską surėdyti ir s u t v e r t i, nu, t e i p a u k š č i u s, ž v ė r i u s, ž u v i s, ž o l e s, t e i a n t t o s v i e t o s d a r ž a s, r o j u s v a d i n o s. I r D i e v a s u ž t v ė r ė t q d a r ž q a p l i n k u i, k a d L i u c i n a s n e j e i t ū, a n a m v i s k q b e r ė d a n t i r b e t v e r i a n t, D i e v u i*⁸⁴. Čia tiesiai šviesiai pasakyta, jog Dievas pirminį, rojui prilygstantį pasaulį su visais jo tvariniais būtent *sutvėrė, užtvėrdamas* jį aplinkui aptvaru, t. y. *aptvėrdamas* tvora.

Vadinasi, pasaulis išties gali būti ne tik *įkurtas* ar *sukurtas*, bet ir *sutvertas*.

NELIETUVIŠKI ASMENVARDŽIAI

Atertonas, Patrikas = Patrick Atherton
 Cīvjan, Tatjana = Татьяна Владимировна Цивьян
 Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
 Fasmeris, Maksas = Max Vasmer
 Frenkelis, Ernstas = Ernst Fraenkel
 Grūnavas, arba Grunau, Simonas = Simon Grunau
 Gusakovas, M. = M. Гусаков
 Hokartas, Árturas Morisas = Arthur Maurice Hocart
 Ivanovas, Viačeslavas = Вячеслав Всеволодович Иванов
 Jelizarenkova, Tatjana = Татьяна Яковлевна Елизаренкова
 Kerenjis, Karlas = ang. Carl Kerényi
 Moklovskis, K. = K. Mokłowski
 Nydhemas, Rodnis = Rodney Needham
 Pokrovskis, Fiodoras = Фёдор В. Покровский
 Sedovas, Valentinas = Валентин Васильевич Седов
 Spensas, Džeimsas Liuisas Tomas Čalmersas = James Lewis Thomas Chalmers Spence
 Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
 Trijas, Euchenijus = Eugenio Trías

81 AnIT: 386; TPD: 60.

82 LaLKŽ: 661; KrLEV II: 50–51; žr. Buck 1949: 1309.

83 LtvŽ: 475; KrLEV II: 50–51.

84 DvPSO: 328, Nr. 104; plg. Balys 2002: 281, Nr. 34.

LITERATŪRA

- AnIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: Izlase*. Sa-stādītāja Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.
- Atharvaveda 1996 = *Atharva-veda-samhitā*. Translated into English with Critical and Exegetical Commentary by William Dwight Whitney, revised and edited by Charles Rockwell Lanman, I–II. Delhi: Motilal Banarsidass, 1996 (1905). (Puslapių numeravimas ištisinis).
- Atharvaveda 2009 = *Atharvaveda-Samhitā*, Šaunaka recension. Unaccented PDF edition based on: *Gli inni dell’Atharvaveda (Šaunaka)*, traslitterazione a cura di Chatia Orlandi, Pisa, 1991; revised by Arlo Griffiths, August 2009.
- Atherton 1986 = Patrick Atherton. The City in ancient Religious Experience. // *Classical Mediterranean Spirituality: Egyptian, Greek, Roman*. Edited by A. H. Armstrong. London: Routledge & Kegan Paul, 1986.
- AŽ = *Antikos žodynas*. [Sudarė Hans Lamer, papildė Paul Kroh.] Vilnius: Alma littera, 1998.
- BalčikonisR I = Juozas Balčikonis. *Rinkiniai raštai*, I. Vilnius: Mokslas, 1978.
- Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Baltrušaitis 2013 = Jurgis Baltrušaitis. *Dulkės ir žvaigždės*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2013.
- Belickis 1972 = Marianas Belickis. *Užmirštas šumerų pasaulis*. Vilnius: Vaga, 1972.
- Beresnevičius 1998 = Gintaras Beresnevičius. Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose. // *Darbai ir dienos*, t. 6 (15). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla 1998.
- Beresnevičius 2004 = Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 2004.
- Boryś 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.
- Bradūnas 1990 = Kazys Bradūnas. *Prie vieno stalo*. Vilnius: Vaga, 1990.
- BRMR = *Baltų religijos ir mitologijos relikvai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*: Šaltinių rinkinys. Sudarė ir parengė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2016.
- BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- Brückner 1927 = Aleksander Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1998 (Kraków, 1927).
- Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- BūgaR II = Kazimieras Būga. *Rinkiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, II. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
- Burianas, Mouchova 1983 = Janas Burianas, Bohumila Mouchova. *Paslaptingieji etruskai*. Vilnius: Mokslas, 1983.
- Chrostowski 1991 = Waldemar Chrostowski. Biblinė miesto vizija. // *Miestelėnai: „Tauros“ almanachas*. Redaktorius-sudarytojas Eugenijus Ališanka, I. Vilnius: Taura, 1991.
- Čiubrinskas 1990 = Vytis Čiubrinskas. Lietuvių valstiečių trobesių statybos apeigų struktūra ir funkcijos (XIX a. II p.–XX a. pr.). // *Lituanistica*, 1990, Nr. 4.

- Daugudis 1982 = Vytautas Daugudis. *Senoji medinė statyba Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1982.
- Daugudis 1992 = Vytautas Daugudis. Pagoniškiųjų šventyklų Lietuvoje klausimu. // *Senovės baltų kultūra, II: Iki krikščioniškos Lietuvos kultūra, istoriniai ir teoriniai aspektai*. Vilnius: Academia, 1992.
- Daugudis 1999 = Vytautas Daugudis. Lietuvos žymesniųjų senovės kulto vietų trumpa apžvalga. // *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 5.
- DkR I = Simonas Daukantas. *Raštai*, I. Vilnius: Vaga, 1976.
- DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.
- Eliade 1961 = Mircea Eliade. *Images and Symbols: Studies in Religious Symbolism*. London: Harvill Press, 1961.
- Eliade 1968 = Mircea Eliade. *Myths, Dreams, and Mysteries: The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Reality*. London and Glasgow: Collins, 1968.
- Eliade 1974 = Mircea Eliade. *Patterns in Comparative Religion*. New York–Scarborough: New American Library, 1974.
- Eliade 1976 = Mircea Eliade. *Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions: Essays in Comparative Religions*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1976.
- Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc.: Harper & Row, 1977.
- Eliade 1992 = Mircea Eliade. *Symbolism, the Sacred, and the Arts*. New York: Continuum, 1992.
- Eliade 1996 = Mircea Eliade. *Amžinojo sugrįžimo mitas: Archetipai ir kartotė*. Vilnius: Mintis, 1996.
- Eliade 1997 = Mircea Eliade. *Šventybė ir pasaulietiškumas*. Vilnius: Mintis, 1997.
- ES = *Egilio saga*. Iš islandų kalbos vertė Svetlana Steponavičienė. Vilnius: Vaga, 1975.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas išsistinis.)
- Galaunė 1930 = Paulius Galaunė. *Lietuvių liaudies menas, jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Vilnius: Mokslas, 1988 (Kaunas, 1930).
- Gimbutienė 1985 = Marija Gimbutienė. *Baltai priešistoriniais laikais: Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: Mokslas, 1985.
- Gimbutienė 1996 = Marija Gimbutienė. *Senoji Europa*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Gudelis 2017 = Antanas Gudelis. *Kosmogonija ir kalnas*. // *Liaudies kultūra*, 2017, Nr. 2.
- Guénon 1995 = René Guénon. *Fundamental Symbols: The Universal Language of Sacred Science*. Oxford–Northampton: Quinta Essentia, 1995.
- Hocart 1970 = Arthur Maurice Hocart. *Kings and Councilors: An Essay in the Comparative Anatomy of Human Society*. Edited and with an Introduction by Rodney Needham, Foreword by E. E. Evans-Pritchard. Chicago–London, 1970 (1936).
- JablonskisR II, IV = *Jablonskio raštai*. Redagavo J. Balčikonis, II, IV. Kaunas, 1933, 1935.
- JablonskisRR II = Jonas Jablonskis. *Rinktiniai raštai*. Sudarė J. Palionis, II. Vilnius, 1959.
- Jacobi 1968 = Jolande Jacobi. Symbols in an Individual Analysis. // *Man and His Symbols*. Carl G. Jung (editor) and M.-L. von Franz, Joseph L. Henderson, Jolande Jacobi, Aniela Jaffé. USA, Canada: Dell Publishing, 1968.
- Kerényi 1973 = Carl Kerényi. The Primordial Child in Primordial Times. // Jung, Kerényi 1973 = Carl Gustav Jung, Carl Kerényi. *Essays on a Science of Mythology: The Myth of the Divine Child and the Mysteries of Eleusis*. Princeton: Princeton University Press, 1973.
- Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.
- Kluge 1999 = Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.
- KPP = *Kalbos praktikos patarimai*. II pataisytas ir papildytas leidimas. Sudarė Aldonas Pupkis. Vilnius: Mokslas, 1985.
- KrbŽA = *Žemės atmintis: Lietuvių liaudies padavimai*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.
- KrLEV II = Konstantins Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots, 1992.
- Kurila, Vaitkevičius 2011 = Laurynas Kurila, Vyktintas Vaitkevičius. Mirusiųjų deginimo papročio refleksijos: padavimas apie Migonių piliakalnį. // *Tautosakos darbai*, XLI. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- LaLKŽ = *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Kaunas: Aesti, 2003.
- Laurinkienė 1996 = Nijolė Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- Laužikas 2001 = Rimvydas Laužikas. Lietuvos XV–XVI a. medinių bažnyčių architektūros bruožai. // *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 2.
- Linkevičius 1993 = Kazys Linkevičius. Žodžių reikšmių klaidos laikraščiu kalboje. // *Kalbos kultūra*, t. 64. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- LKŽ VI = *Lietuvių kalbos žodynas*, VI: *klausyti–kvunkinti*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- LKŽ XVII = *Lietuvių kalbos žodynas*, XVII: *tūlė–valgus*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- LtvŽ = *Lietuviniškų žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius, redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.
- ME II = *Mitologijos enciklopedija*, II. Vilnius: Vaga, 1999.
- MŽPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.
- OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Pėteraitis 1997 = Vilius Pėteraitis. *Mažosios Lietuvos ir Tvanktos vietovardžiai: Jų kilmė ir reikšmė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- Pfeifer 2004 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004.
- PrtP III = Matas Pretorius. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*. Parengė Ingė Lukšaitė, vertė Jonas Kilius, III. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2006.
- Razauskas 2000 = Dainius Razauskas. Sutvėrimas: „kūrybinės“ žodžio reikšmės motyvacija. // *Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 2.
- Razauskas 2016 = Dainius Razauskas–Daukintas. *Mitiniai vaizdiniai Donelaičio „Metuose“*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Razauskas 2018a = Dainius Razauskas. *Vytis ir Gediminaičių stulpai simbolikos požiūriu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.

- Razauskas 2018b = Dainius Razauskas. *Daukanto Perūnas. // Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 5.
- Razauskas 2019 = Dainius Razauskas. *Daukanto kosmogonija: sutvėrimas*. Atiduota spaudai.
- Rimantienė 1995 = Rimutė Rimantienė. *Lietuva iki Kristaus*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 1995.
- SkardžiusRR I = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai, I: Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996.
- SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- Spence 1998 = Lewis Spence. *Myths and Legends of Egypt*. London: Senate, 1998 (1915).
- SRP = *Pasaulinės literatūros biblioteka: Senovės Rytų poezija*. Vilnius: Vaga, 1991.
- TPD = *Teikas par Dievu: Izlase*. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1929.
- Trías 2000 = Eugenio Trías. *Mąstyti religiją (Simbolis ir šventybė)*. // *Religija: Seminaras, vykęs Kaprio saloje, vadovaujant Jacques'ui Derrida ir Gianni Vattimo*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- Turner 1970 = Victor Turner. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca–London: Cornell University Press, 1970.
- Uždavinys 2006 = Algis Uždavinys. *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*. Vilnius: Sophia, 2006.
- Vaitkevičius 2003 = Vyktintas Vaitkevičius. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedis, 2003.
- Watkins 1985 = *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*. Revised and edited by Calvert Watkins. Boston: Houghton Mifflin Company, 1985.
- Zaehner 2003 = Robert Charles Zaehner. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. London–New York: Phoenix, 2003.
- Атхарваведа 2007 = *Атхарваведа (Шаунака)*. Перевод с ведийского языка, вступительная статья, комментарий и приложения Т. Я. Елизаренковой, II: Книги VIII–XII. Москва: Восточная литература, 2007.
- Бойс 2003 = Мэри Бойс. *Зороастрийцы: верования и обычаи*. Санкт-Петербург: Азбука-классика–Петербургское Востоковедение, 2003.
- Гусаков 1998 = М. Г. Гусаков. Об одном фрагменте сообщения Вульфстана «О похоронах древних пруссов» (Некоторые заметки по поводу статьи В. Н. Топорова). // *Балто-славянские исследования 1997*. Москва: Индрик, 1998.
- Иванов 1986 = Вячеслав Всеволодович Иванов. К семиотическому изучению культурной истории большого города. // *Труды по знаковым системам, XIX: Семиотика пространства и пространство семиотики*. Тарту: Тартуский государственный университет, 1986.
- Кейпер 1986 = Францискус Бернардус Якобус Кейпер. *Труды по ведийской мифологии*. Москва: Наука, 1986.
- Оппенхейм 1990 = А. Лео Оппенхейм. *Древняя Месопотамия: Портрет погибшей цивилизации*. Москва: Наука, 1990.
- Ригведа 1989 = *Ригведа: Мандалы I–IV*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1989.
- РЭСЛ = *У истоков мира: Русские этимологические сказки и легенды*. Составление и комментарии . В. Беловой, Г. И. Кабаковой. Москва: Форум–Неолит, 2014.
- Салмин 1989 = Антон Кириллович Салмин. *Сказка, образ, действительность: Историко-типологическое изучение чувашского текста*. Чебоксары: Чувашское книжное издательство, 1989.
- Седов 1981 = Валентин Васильевич Седов. Начальный этап славянского расселения в области днепровских балтов. // *Балто-славянские исследования 1980*. Москва: Наука, 1981.
- СПМ = *Священные писмена майя: Пополь-Вух; Рабиналь-ачи*. Составитель Илья Стогов. Санкт-Петербург: Амфора, 2000.
- Топоров 1983 = Владимир Николаевич Топоров. К семантике четверичности (анатолийское *тец- и др.). // *Этимология 1981*. Москва: Наука, 1983.
- Топоров 1987 = Владимир Николаевич Топоров. Заметки по реконструкции текстов. // *Исследования по структуре текста*. Москва: Наука, 1987.
- Топоров 2004 = Владимир Николаевич Топоров. О понятии места, его внутренних связях, его контексте (значение, смысл, этимология). // *Язык культуры: Семантика и грамматика*. К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923–1996). Москва: Индрик, 2004.
- ФсЭСРЯ I–IV = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
- Цивьян 1999 = Татьяна Владимировна Цивьян. *Движение и путь в балканской модели мира: Исследования по структуре текста*. Москва: Индрик, 1999.

COSMOGONY ON THE SOCIAL LEVEL LITH. ĮKURTI 'FOUND' AND SUTVERTI 'FENCE (IN, OFF), PALE' > 'FOUND'

Dainius RAZAUSKAS

Some outstanding Lithuanian linguists had rejected the cosmogonic meaning for the verb (*su*)*tverti* and eliminated it from usage, apparently hastily and untenably. It has already been shown previously that the cosmogonic meaning derives smoothly from the meaning “coagulate, consolidate, harden” of the same verb. This time, the aim is to demonstrate the liability of the meaning ‘fence (in, off), pale’, the main and most everyday one of (*su*)*tverti*, to acquire the cosmogonic sense. On the one hand, as Mircea Eliade has put it: “The founding of a new town repeats the creation of the world”, and on the other, “once the spot has been confirmed by ritual, a square or circular enclosure is put round it with four gates corresponding to the four points of the compass” [Eliade 1974: 374, see also 379 etc.]. Thus, fencing in the town amounts to the creation of the new social world, i.e. the cosmogony on the social level. We are to keep in mind, certainly, the usual denomination of the town by “fence, enclosure”, as in English *town* (cf. German *Zaun* “fence”), Russian *gorod*, *grad* “town, citadel, city” (cf. *o-grada* “enclosure”) etc. Respective Baltic linguistic, folklore, and archaeological data are presented in the article to prove the thesis of legitimacy of the cosmogonic meaning for the verb (*su*)*tverti* on the grounds of “fence (in, off), pale”.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius,
E. paštas: liaudies.kultura@gmail.com

Gauta 2018-12-05, įteikta spaudai 2019-02-25